

Orta əsrlərdə istər müsəlman, istərsə də Avropa ölkələrində şahlar, sultanlar, imperatorlar və krallar övladlarının təhsilini və tərbiyəsini diqqət mərkəzində saxlayır, onların mükəmməl təhsil almaları üçün ən yaxşı müəllimləri seçirdilər. Makedoniyalı İsgəndəri xatırlamaq kifayətdir. O, “Dünyanın sonuna və Böyük xarici dənizə” şüarı altında müharibələrə başlayarkən, təsadüfən qələbələr qazanmırdı. Aldığı təhsil, yiyələndiyi bilik və təcrübə, gördükləri tərbiyə sayəsində buna nail olurdu. Bu sahədə yaxşı müəllim, tərbiyəçi az rol oynamır. İsgəndərin müəllimi qədim yunan filosofu Aristotel idi. İsgəndər 16 yaşına qədər böyük filosofdan dərslər almışdı. Aristotel İsgəndərə və məktəb yoldaşlarına əxlaq, din, təbabət, fəlsəfə, məntiq və incəsənət dərsləri keçirdi. Böyük filosof İsgəndərdə Homerin yaradıcılığına, ələlxüsüs “İlliada” əsərinə dərin məhəbbət yaratmışdı. Aristotel hətta “İlliada”nın izahlı nüsxəsini də ona hədiyyə etmişdi. İsgəndərdə əsərə maraq və ehtiyac o qədər güclü idi ki, həmin nüsxəni hərbi yürüşləri zamanı özü ilə də aparırdı.

Onun hakimiyyəti illərini təhsil və elmi sıçrayışlar dövrü kimi səciyyələndirmək mümkündür

Digər ölkələrdə olduğu kimi, dünyanın ən böyük və ən güdrəli dövləti olan Osmanlı imperatorluğunda da Sultanların övladları, şahzadələr, xüsusən vəliəhdlər mükəmməl təhsillə əhatə olunur, bu məqsədlə dövrün ən savadlı müəllimləri və alimləri təlim və tərbiyə işlərinə cəlb edirdilər.

Sultan II Murad xan Şahzadə Məhmətin yaxşı təhsil almasını və yetişməsinə istəyirdi. Ona görə də erkən yaşlarından onun üçün savadlı müəllimlər seçib ayırmışdı. Həmin ərafədə müqəddəs Məkkə ziyarətindən gələn ilk Osmanlı şeyxülislamı Molla Fənarı Molla Güraniyə də özü ilə Ədiməyə gətirmişdi. Sultan Murad xan şeyxülislam Molla Fənarını qəbul etdi. Söhbət zamanı oğlu Məhmət üçün savadlı bir müəllim tapdığını bildirdi. Bunu eşidən şeyxülislam dedi:

– Mən sizə ləyaqətli və dünyagörüşlü bir alimi və tərbiyə müəllimi məsləhət görürəm.

Sultan həmin şəxsə ləyaqətli maraqlandı. Şeyxülislam bildirdi: – Məsləhət bildiyim şəxs Molla Gürani-dir. Misirdə alimlərdən təlim alıb, təfsir, hədis və fikhda yüksək mərtəbəyə çatıb.

II Murad xan onun təqdimatından razı qaldı:

– Çox gözəl, çox pakizə. Molla Gürani-ni görmək istərdim.

Osmanlı şeyxülislamı Molla Fənarı Sultanla görüşüb ayrıldı. Tez bir zamanda Molla Gürani Sultanın hüzurunda oldu. II Murad xan Molla Gürani ilə söhbətdən bu qənaətə gəldi ki, şeyxülislamın namizədi çox önəmli, savadlı və tərbiyəlidir. Məhmətin təhsilini və tərbiyəsini ona həvalə edə bilər.

Molla Gürani əvvəlcə Bursa mədrəsələrindən birinə müəllim təyin olundu. Sonradan şahzadələrin təhsili ilə məşğul olmaq üçün Manisaya göndərildi. Həmin zamanlar şahzadə Məhmətin altı yaş vardı, Manisa sarayında idi.

Molla Gürani dərslərini riyaziyyat, həndəsə, təfsir, hədis, fiqh, kəlam və tarix fənləri üzrə aparırdı. Fəqət atasının istəyinin əksinə olaraq Məhmətin oxumağa həvəsi yox idi. Müəlliminin incidirdi. İtişli, dərrəkəli, zəkali olsa da, erköyünlüyündən qalmır, məşğələ otağına gecikir, dərslərini tez qurtarmasını səbirsizliklə gözləyir, təlimlər zamanı diqqəti yayınır, bəzən dərslərə hazırlıqsız gəlirdi.

Molla Gürani ona irad tutanda Məhmət qayıdıb deyirdi:

– Oxumaq mənim nəyimə lazımdır? Mən böyüyəndə Sultan olacağam. Sultan yaxşı qılınc oynatmağı, nizə və ox atmağı, gülüşməyi bacarmalı, düşmənləri yerində tutmağı bilməlidir. Hə, bir də ölkəni idarə etməlidir. Mənə gülüşməyi, ox atmağı, qılınc tutmağı öyrəndi. Bu dərsləri mənasız hesab edirəm. Müharibəyə kitabla yox, qılıncla gedirlər! Biliklə yox, atla yola düşürlər!

Molla Gürani: – Ay oğul, sən Şahzadəsən! – dedi. –Şahzadə mükəmməl təhsil almalı, elmlərə vəqif olmalıdır. Dünyanın gərdsindən xəbər tutmalıdır. Ağıllıq nurlandıran təhsildir, elmdir. Təhsil həyata, kainata açıq gözle baxmağımıza kömək edir. Sultana bilik almaq, elm öyrənmək birinci növbədə şahzadəyə lazımdır ki, ölkəni ağılla, dərrəkə ilə idarə eləsin.

Məhmət laqeyd halda ona baxaraq: – Sizin dediklərinizdən mənim ağılım bir şey kəsmir, – dedi. –Mən gedirəm ox atmağa, qılınc oynatmağa. Həvəsim olanda gələrdim, dərslər keçərdim.

Məhmət qararaq getdi, Molla Gürani onun ardınca baxa-baxa qaldı. Son illər ərzində o, bir çox uşaqlara dərslər keçmişdi. Uşaqlar da, ata-anaları da onun təlimindən razı qalmışdı. Amma Məhmətlə heç cür bacarmırdı. Elə öz bildiyini edirdi. Ona görə başqa çarəsi qalmadı. Sonra Sultanın yanında xəcalətli qalacaqdı. Hələ yəqin ki, Sultan üstəlik şeyxülislam Molla Fənarıya da irad tutacaq: “Tərifi müəllimin bu idi?” deyə soruşacaqdı.

Molla Gürani Sultan Murad xanın Manisaya gəlməsindən xəbər tutub çox pərt halda onun hüzuruna getdi. Sultan onun çox hörmətli qəbul etdi: – Yaxın gəl, şərəfəli müəllim! İşlər necə gedir? Bizim Məhmətin dərsləri nə yerdedir?

Molla Gürani belə təmərətlə qarşılanmadan sonra Məhmətdən şikayətlənməyi özüne

ayıb saydı. Bilmədi ki, nə desin, nə danışsın.

Onun susduğunu gören Murad xan özü diləndi:

– Molla Gürani, cavab verməkdə nə isə çətinlik çəkirsen. Problem nədədir? Məhmət oxumur?

Molla Gürani dimmədi. Sultan yenə sözbə başladı:

– Əlbəttə, oxumur. Yoxsa nə problem ola bilər ki? Yəqin sən də incidir. Bu uşaqlar belədirlər. Ərköyün olurlar. Məhmət də dəlisovun biridir.

Sultan anı fikrə getdi. Sonra ayağa qalxıb əlini pərt, halı pərişan şəkildə salıtkə oturmış Molla Güranının çiyinə qoydu:

– Ürəyinizi sıxmayın, çarəsini taparaq.

Ertəsi gün Sultan özü dərslər keçilən otağa daxil oldu. Molla Gürani ayaq üstə idi, Məhmət ayaq üstə, qarşısında kitab və yazı yazmaq üçün kağızları vardı. Molla Gürani Murad xanın gəlişini gözləmədiyindən çəşib qaldı, “Xoş gəldin” edib, mil dayandı.

Məhmət tez ayağa qalxdı. Sultan şahzadə Məhmətlə mücaziyyə:

– Eşitdiyimə görə, oxumaq istəmirsen? Dərdin nədir? Şahzadə də savadsız olar?

Məhmət başını aşağı saldı. Murad xan sözbə davam etdi:

– Bundan belə məcbur olub oxuyarsan.

Murad xanın işarəsi ilə içəri bir dəyənək gətirdilər. Murad xan Məhmətə:

– Başını qaldır! – dedi.

Məhmət atasına qulaq asdı. Murad xan özünü Molla Güraniyə tutdu:

– Bu dəyənəyi gətirmişəm ki, Məhmət sənə qulaq asmayanda bununla onun aşını-suyunu verəsin. Eşidirsən, Məhmət?

Məhmət başı ilə təsdiq etdi. Sultanın işarəsi ilə dəyənəyi otağın kincünə qoydular. Sultan xudahafizləşib çıxdı. Məhmət narazı nəzərlərlə müəlliminə baxdı, amma heç bir söz demədi.

Günlər keçdi. Ərköyünlüyündən atasının xəbər tutması və üstəlik döyülmək qorxusu Məhməti dərslərə diqqət göstərməyə məcbur edirdi. Əvvəlki vaxtlara nisbətən az-çox dərslərinə fikir verirdi. Amma bu, müəlliminin təmin etmiridi. O, Məhmətdən daha çox fəallıq və şüurluluq gözləyirdi. Təbii ki, Molla Gürani heç zaman dəyənəyi əl atmadı. Ağılla, zəkali və dərrəkəli Məhməti kötkəlməyə onun əli gəlməzdi.

Məhmət də bunu hiss etmişdi. Bilirdi ki, atası icazə versə də, müəllimi ona əl qaldırmaq. Bu yenə onu arxayınlaşdırmışdı.

Sonradan onun təhsili əslən azərbaycanlı olan Məhəmməd ibn Şeyx Həməzəyə – Ağ Şəmsəddin əfəndiyə tapşırıldı. Ağ Şəmsəddin tanınmış din xadimi və alim idi. Zahirən və daxilən gözəl şəxs, dünya elmlərinə vəqif bir şəxsdi. Bəzi mənbələrdə onun Şam şəhərində, digər mənbələrdə isə, Şamaxı şəhərində doğulduğunu bildirirlər. Yetmiş il ömür sürmüşdü. Saqqalı ağpappaq olduğundan və daim ağ libas geydiyindən ona Ağ Şəmsəddin, yaxud Ağ Şeyx deyirdilər.

Ağ Şəmsəddin Anadoluda məşhur təsəvvüf alimi Hacı Bayram Vəlinin müridi olmuşdu. Hacı Bayram Vəlidən təlim alan Ağ Şəmsəddin tez bir zamanda təsəvvüfün bütün sirlərinə yiyələnmişdi.

Hacı Bayram Vəlinin II Murad xanla şəxsi tanışlığı vardı. Sultan ona böyük dəyər verirdi. Bir gün II Murad xan hətta dörd yaşlı oğlu şahzadə II Məhməti də yanına alıb onun ziyarətinə getmişdi. Hacı Bayramın yanında ağ paltar, ağ baş geyimində, düməg saqqalda nurani bir şəxs də vardı. Hacı Bayram Vəli həmin adamı Sultana təqdim etdi:

– Mənim ardıcılıq Məhəmməd ibn Şeyx Həməzədir. Adına Ağ Şəmsəddin deyirlər.

Sultan söhbət zamanı Hacı Bayram Vəliyə:

– Hacı, Konstantinopolu (İstanbulu) almaq mənim çoxdankı arzumdur! Amma hələ ki, buna nail ola bilməmişəm, –dedi. Sonra əlavə etdi. – Konstantinopolu İslam şəhərinə çevirmək istəyirəm.

Hacı Bayram Vəli dərhal cavab vermədi. Bir qədər fikirləşib ehtiyatla:

– Çox gözəl arzu və istəkdir! Fəqət bu asan başa gəlməyəcək! Bu yolda çox qanlar tökülüb, səmərəsi olmayıb. Lakin Konstantinopolun bir zaman Osmanlı tərəfindən alınacağına mən də inanıram! Fəqət bunu nə sən, nə də mən görəəcəm!

Fateh Sultan Məhmətin təhsili

Sultan Murad xanın kefi pozuldu. Hətta bura gəldiyinə görə peşman oldu. Fikirləşdi: “Bu qoca xərifləyib deyəsən! Xeyir-dua vermək əvəzinə, nəş gətirir”.

Xudahafizləşib getmək istəyirdi ki, Hacı Bayram dörd yaşlı uşağı – Məhməti və Ağ Şəmsəddini göstərərək sözbə davam etdi:

– Sultanım, cəsəət etdiyimə görə üzr diləyirəm. Doğru sözümdür. Konstantinopolun fəthini biz, yəni nə sən, nə də mən görəəcəm. Lakin Şahzadə Məhmətin mənim müridim Ağ Şəmsəddinlə gərəceklər!

Hacı Bayram Vəlinin bir zamanlar uzaq-görənliklə dediyi söz həqiqətə çevrildi.

Sultan II Murad xanın kefi duruldu. Ağ Şəmsəddin onda xoş təəssürat yaratdığı üçün onu II Məhmətin müəllimi vəzifəsinə məsləhət bildi. Lakin Məhmət nadinciyindən qalmırdı. Ağ Şəmsəddini də incidirdi. Onun hərəkətləri Ağ Şeyxi əsəbiləşdirirdi. Belə anlarda hövsələsinə güclə basırdı. Dəyənək məsələsindən Ağ Şəmsəddinin də xəbəri vardı. Arada küncə qoyulmuş dəyənəyi Məhmətə göstərərək:

– Bax sənə cəzalandıracağam ha... Şahzadə Məhmət də öz növbəsində nümayişkarana şəkildə:

– Mən Sultanın oğluyam, cəzalandıra bilməzsiniz! – deyə cavab verirdi.

Bir gün məlum oldu ki, dəyənək yoxa çıxıb. Ağ Şəmsəddin əlüsti başa düşdü ki, bu, Məhmətin işidir. Başa düşsə də, açaıb-ağartmadı. Şəxsiyyətinə şübhələndiyi üçün Ağ Şəmsəddin Murad xana şikayət edə bilmirdi. Son zamanlar Məhmət lap ağ eləmişdi. Dözə bilməyən Ağ Şəmsəddin vəziyyəti Sultana anlatdı. Bunu eşidən Sultan haldan çıxdı, amma tez toxtdadı. Nə isə düşüncəni fikrini Ağ Şəmsəddinə dedi. Ağ Şəmsəddin ona qulaq asıb başını yellədi:

– Sultanım, məni əfv edin. Bunu bacarmaram. Yox, yox, nə danışırımsız?

Sultan təkid etdi:

– Mənim dediyin olacaq! Ağ Şəmsəddin! Olacaq!

Ağ Şəmsəddin kor-peşman sarayı tərk etdi. Özündə-sözündə deyildi. Çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. Ertəsi gün müəllimi ilə şagird arasında yenə sözbəhbət oldu. Ağ Şəmsəddin açıqlı halda dedi:

– Məhmət, artıq səbrim tükənib. Cəza alacağsan!

Şahzadə Məhmət qorxu-hürkü bilmədən onunla diləşirdi:

– Sultan oğlunu heç kim cəzalandıra bilməz!

Bu zaman qapı açıldı. Sultan II Murad xan daxil oldu. Ağ Şəmsəddin özünü Sultana tutaraq:

– Dərs gedir. Bu şəkildə sifə girmək yaramaz! Xahiş edirəm, çölə çıxarsınız! Nə zaman icazə versən, onda gələrsiniz!

Sultan ayaq saxladı. Əlini sinəsinə qoyaraq üzrəahlıq etdi:

– Bağışlayın, müəllim. Üzr istəyirəm, – deyib otaqdan çıxdı.

Gözləri qarşısında baş verən hadisədən Şahzadə Məhmətin matı-mutu qurudu. Donmuş və hərəkətsiz vəziyyətdə xeyli qaldı. Müəllim Məhmətin özünə arxa bildiyi şəxsi – güdrəli Osmanlı dövlətinin Sultanını otaqdan çıxarmış, onu içəri buraxmamışdı.

Bu zaman qapı döyüldü. Ağ Şəmsəddin: – Buyurun, – dedi.

Murad xan müəllimin icazəsindən sonra

otağa daxil oldu.

Murad xanla Ağ Şəmsəddinin planı öz təsirini göstərdi. Həmin gündən etibarən Şahzadə II Məhmət bir daha erköyünlük və müəlliminə qarşı itaətsizlik etmədi, dərslərinə səy hazırlaşmağa, yaxşı oxumağa, nümunəvi davranmağa başladı.

Şahzadə Məhmətin tefəkkürünün və dünyagörüşünün formalaşmasında və müsəlman inam və əqidəsinin möhkəmlənməsində İslam təhsilinin böyük rolu oldu. Şahzadə Məhmət sonralar öz təcrübəsində elmlərin təcrübəyə təbiiqinin islam epistemologiyasının təsirdən bəhrələndi. Bu sahədə, təbii ki, Molla Güraniyə borclu idi.

Molla Gürani və Ağ Şəmsəddinin təlimi və təsiri şahzadə Məhmətin həyatının lap erkən illərindən güclü təsir buraxmışdı. Bu təsir, xüsusən onun islamdan irəli gələn – Konstantinopolu tutmaqla Bizans imperiyasına son qoyma kimi önəmli vəzifəsinin yerinə yetirilməsi ilə nəticələndi.

Günlərin birində Molla Gürani gecənin bir ələmi yuxudan ayılıb baxır ki, Şahzadə Məhmətin otağının işığı sönməyib. Onu maraq götürür. Şahzadəni çağıran görür. Müəlliminin şahzadəyə ayağa qalxır. Molla Gürani soruşur:

– Şahzadəm, niyə oyaqsan?

– Düşüncələrə qapılmışam.

– Sən narahət edən nə? Hansı dərslə bağlı problemin var?

Şahzadə əvvəlcə cavab vermək istəmir. Bunu gören Molla Gürani irəli yeriyib stolun üstündəki kağızları gözəndən keçirir. Onların sadəcə kağız parçaları olmadığını gören müəllimi hey-rət götürür. Onlar Konstantinopolun gələcək fəth planları imiş, sən demə, şahzadə gələcək uzun müddət yatmır, fəth planları hazırlayırmış.

Şahzadə hələ ki, gizli saxladığı sirtin açıldığını görüb Molla Güraniyə:

– Ricam var. Hələlik bu, sirt olaraq qalsın! Bu məsələ uzun illər maraq dairəmədə olub. Konstantinopol səhabələrlə zamanından üzü bəri dönə-dönə mühasirəyə alınıb, fəqət fəth olunmayıb. Nə qədər qanlar tökülüb. Ulu babaş II-dırım Boyazid də, atam Sultan II Murad da bu işin hədəsindən gələ bilməmişlər. Özümə rahatlıq-dinçlik tapa bilmirəm, daim fikirləşirəm: “Konstantinopolu hansı yolla fəth etmək mümkün olar?”

Molla Gürani yetirməsinin düşüncələrini və planlarını bəyənədi və yüksək qiymətləndirdi, öz qənaətlərində israrlı olmasından, gələcəkdə uğurlar qazanmasından ötrü ona bəzi məsləhətlər verdi:

– Şahzadəm! Bu, çox böyük zəfər olar. Bu zəfəri qazanmaq üçün sənə uğurlar diləyirəm! Sən varıssən. Osmanlı dövlətinin gələcək sultanısan! Mən həmişə istəmişəm ki, sən güclü, güdrəli, uzaqgörən, adil və müdrik hökmdar olasan. Konstantinopolu şəhərinin fəthini neçə əsr bundan qabaq həzrəti Məhəmməd peyğəmbər buyurmuş və demişdir: “Konstantinopol mütləq fəth olunacaq! Onu fəth edən sərkərdə – nə böyük sərkərdə, onu fəth edən əsgər – nə böyük əsgərdir!”

Mən inanram ki, peyğəmbərimizin buyurduğu sən yerinə yetirə biləcəksən!

Şahzadə Molla Güranının sözlərindən ruhlandı və illər ötdükcə həmin xeyir-duadan mə-nəvi güc və qüvvət aldı.

Sultan II Məhmət uşaqlıq və gənclik illərindən din, ədəbiyyat, fiqh, fəlsəfə, həndəsə, coğrafiya, təfsir, tarix, kəlam, riyaziyyat kimi elmlərə dərindən yiyələnmişdi. Ruhani təhsilini

və tərbiyəsini əslən azərbaycanlı olan Ağ Şəmsəddindən almışdı. II Məhmətin Ağ Şəmsəddinə böyük hörmət və məhəbbəti vardı. Ağ Şəmsəddinə müəllim, alim, onun yaxın məsləhətçisi olmaqla yanaşı, həm də həkim idi. Ağ Şəmsəddin onu ruhan və mənəvi-psixoloji baxımdan Konstantinopolun gələcək fəthinə hazırlayırdı. 453-cü ildə Konstantinopol (İstanbul) fəth olunanda Sultan II Məhmət – fateh adını aldı. Ağ Şəmsəddin isə, onun tərəfindən Konstantinopolun mənəvi fəthi adına layiq görüldü.

Fateh Sultan Məhmət Avropa tarixinə və yunan filosoflarının həyatına dair zəngin məlumatlara yiyələnmiş, mükəmməl təlimlər almışdı. Həmin təlimlər şahzadənin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynamışdı.

Heyrətdoğuracaq yaddaşı vardı, böyük maraq sahibi idi. Yüksək qabiliyyətlərinə görə zamanəsinin ən savadlı şəxslərindən biri kimi tanınırdı. Hərbi işə marağı xüsusilə böyük idi. Misli görünməmiş hərbi sərkərdə və komandan kimi tanınırdı.

Şahzadə II Məhmət orta əsrin məşhur alimlərindən olan Molla Ayzadan da dərslər almışdı. Şahzadə yunan, ərəb, fars, fransız, italyan, İndoneziya, latın, serb dillərində sərbəst danışdı. Bu, ona görə lazım idi ki, gələcəkdə xanədanın başına keçəndə idarə edəcəyi məmləkətlərdən və əcnəbi ölkələrdən gələn elçilərə və dövlət xadimlərinə öz dillərində mütləq danışa bilsin. Tarix və coğrafiya fənləri vasitəsilə Osmanlı sultanlarının və dünya cahangirliyinin həyatı və döyüş təcrübələri ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdı və lazım olan təcrübəni topladı. Onların uğurlarının və yol verdikləri səhvlərinin səbəblərini öyrəndi, təhlil süzəcindən keçirdi. Nəticədə məqsədyönlü, planlı və sistemli hərəkətləmə fikrinin vacibliyinə əmin oldu.

Dini təhsili sayəsində özünlün həyat tərzini, qanun və nizamını tənzimləyə bildi. Texniki biliklərə əsasən gələcəkdə müharibələri səmərəli aparmaq, çevik və sürətli hərəkət etmək, az itkiyə yol vermək üçün texniki, taktika və stratejiyalara müəyyənlaşdırıla bildi. Hətta istirahət edərkən belə texniki işlərlə məşğul olmağa başladı. II Məhmət əcnəbi şəxslərdən çox şey öyrəndi. Manisa sarayında italyan humanist Anconal Giriacco və başqa italyanlar ona dərslər demişdilər. Onlar qədim yunan filosoflarının həyatı ilə şahzadəni tanış edir, onun filosofların həyatlarına dair kitabları oxumasına nail olurdular.

Elma, təhsilə, elm nümayəndələrinə böyük dəyər verirdi. Gələcəkdə filosofları öz ətrafına topladı. Onları dinləyir, fikirlərini öyrənir, öz qənaətlərini bildirirdi. Stoiklərin (e.ə. IV əsrin axırlarında Elin mədəniyyəti fonunda kosmopolit və fərdiyyətçilik ideyaları və riyazi biliklər əsasında texnikanın inkişafı ilə bağlı yaranmış fəlsəfi təlimin nümayəndələrinə Stoiklər deyirdilər),Platon və Aristotelin təlimləri ilə yaxından tanış olurdur, prinsiplərini müzakirə edirdi.

Coğrafiya da Sultan II Məhmət xanın maraq dairəsində idi. Bizim eramın 2-ci minilliyinin təxminən 87, yaxud 100-ci ildə Misirin Hermi şəhərində doğulmuş Klavdius Ptolemey dünyada astronomiyanın, optika və coğrafiyanın inkişafında mühüm rol oynamışdı. Sultan II Məhmət xan Ptolemeyin elminə bələd idi. Yerin küre şəklində olması qənaətinə gələn Ptolemey Yer kürəsinin xəritəsini hazırlamaqda idi. Beləliklə, Yer kürəsinin müstəviyə proyeksiya etməyə müvəffəq olmuşdu.

Coğrafiyanı, Klavdius Ptolemeyi öyrənmək Sultan II Məhmət xana nə üçün lazım idi? O, fəth etmək fikrində olduğu ölkələrin coğrafiyasına yaxından bələd olmaq istəyirdi. Xəritələr hazırlatdırdı. Nəticədə Aralıq dənizinin, Egey və Adriatik adaları barədə hərtərəfli məlumatla yiyələnmiş, adıçəkikən dənizin və adaların boşluqlarından və dərinliklərindən xəbərdar oldu.

Sultan II Məhmət xan Konstantinopolu (İstanbulu) fəth etdikdən sonra təhsil və elm sahəsində islahatlar həyata keçirdi. Miazı İstanbul Universitetinin əsası məhz o zaman qoyulub. Onun inşa etdirdiyi təhsil müəssisələrinə Yer üzünün bütün bölgələrindən, ölkələrindən alimlər gətirirdi. Konstantinopol (İstanbul) təhsil, elm, mədəniyyət və incəsənət mərkəzi rolunu oynamaqda idi.

Sultan II Məhmət xanın hakimiyyəti illərini təhsil və elmi sıçrayışlar dövrü kimi səciyyələndirmək mümkündür. Fateh bir yandan Konstantinopolun (İstanbulu) yenidənqurulmasına və iqtisadiyyatına, başqa bir tərəfdən, təhsil və elmin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi.

Sultanlığı dövründə II Məhmət xanın sarayında zəngin kitabxana vardı. O, Ayaşofya barədə yazılmış bütün kitabları oxumuş, Bizans imperiyasına aid kitablardan ibarət kolleksiyaya toplanmışdı. Saray kitabxanasında Makedoniyalı İskəndərin tərcümeyi-halı olan Anabazisin nüsxəsi, Homerin “İlliadası” saxlanılırdı.

Fateh Sultan Məhmət Osmanlı imperiyasının savadlı, təhsilli, geniş dünyagörüşə malik, imperiyaya sadiq gənclərə böyük ehtiyac olduğunu yaxşı anlayırdı. Odur ki, bir-birinin ardınca qrammatika, məntiq, filologiya, fiqh, islam ehkamları və s. tədris edən təhsil müəssisələri (mədrəsələr) inşa etdirirdi.

Hazırda Topqapı Sarayının arxivində II Məhmətin şahzadəlik illərindən qalma qarama dəftərləri saxlanılır. Həmin dəftərlərdə latın və ərəb hərfləri, Roma büstlərinin xatırladın insan rəsmləri və Osmanlı fiqurları əks olunub.

Biz bu məqalədə böyük tarixi şəxsiyyət, Osmanlı imperiyasının ən güdrəli hökmdarlarından biri olan, Türk dünyasının fəxri və iftixarı Fateh Sultan Məhmətin təhsil illərini və təhsilə göstərdiyi qayğıni əks etdirməyə çalışdıq. Fikirliyərim ki, haqqında danışdığımız pedaqoji ictimaiyyət və pedaqoqlar, o cümlədən gənclər tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Akif ABBASOV,
Təhsil İnstitutunun elmi katibi, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim